

YENİSEY YAZITLARINDAKİ TEK ÖRNEKLER

Erhan AYDIN*

Özet: Yenisey yazıtları, Moğolistan'ın kuzeyinde, Yenisey Irmağı boyunca bugünkü Hakasya ve Tuva sınırları içerisindeki bugün toplam sayısı 250 civarında olan runik harfli Türkçe yazıtlardır. Bu yazıtlardan Uybat III (E 32) yazıtı ilk bulunan yazıt olduğu hâlde N. Yadrintsev tarafından 1889 yılında II. Türk Kağanlığı'nun tabtında oturan Bilge Kağan ve kardeşi Köl Tegin adına dikilen iki büyük yazıt bulununcaya kadar bu yazıtların kimlere ait olduğu ve alfabenin niteliği hakkında pek bir şey bilinmiyordu. Thomsen'in bu alfabadeki harfleri çözmesinden sonra çalışmalar, daha çok Moğolistan bölgesi üzerinde yoğunlaşmış, ancak bu yazıtları okuma girişimleri de olmuştur. Bu anlamda özellikle W. Radloff, S. Ye. Malov ve H. N. Orkun'un adı anmak gerekir.

Yenisey yazıtlarının daha çok bölgede yaşamış olan Kırgızlar, Aşlar ve Çikler tarafından dikildiği düşünülmekle birlikte yazıtlarda tarih kayıtları bulunmamaktadır. Bu yazıtlar, söz varlığı açısından özellikle Moğolistan'da bulunan ve II. Türk Kağanlığı ile Uygur Kağanlığı'nın kağanları ve yöneticileri tarafından dikilen yazıtlardan farklı kimi sözcükler bulunmaktadır. Bu yazıda Yenisey yazıtlarındaki tek örnekler üzerinde durulmuş, diğer runik metinlerde olup olmadığı belirlendikten sonra sözcüğün runik dönemden sonraki metinlerde bulunup bulunmadığı sorgulanmıştır. Ayrıca sözcükle ilgili yapılan etimolojilere de değinilmiş ve çeşitli değerlendirmelerde bulunulmuştur. Özellikle diğer runik metinlerde tanımlanmayan sözcüklerin diyalektik özellikler taşıdığı sonucuna varılmaya çalışılmış, böylelikle kimi sözcüklerin yöresel sözcükler olduğu kanaati ortaya çıkmıştır.

Anahtar Sözcükler: Yenisey yazıtları, Hapax legomenon, Eski Türk Yazıtları, Söz varlığı, leksikoloji.

Hapax Legomena In Yenisei Inscriptions

Abstract: Yenisei inscriptions are inscriptions along the Yenisei River having a total number of 250 and thought to have been erected by the Kyrgyz. Among these inscriptions, although the first discovered one was Uybat III (E 32) Inscription, not much had been known about the characteristics of the alphabet and who they belonged to until the inscriptions remained from the Second East Turkic Khanate was found in 1889 by N. Yadrintsev. After the decipherment of the letters in this alphabet by Thomsen, researches mostly focused on the Mongolian area, and attempts were also made to read these inscriptions. In this sense, we should mention the names Radloff, S. Ye. Malov and H. N. Orkun.

Although it is generally been thought that the Yenisei Inscriptions were erected by the Kyrgyz, Aş and the Cik people, who mostly lived in the area, the inscriptions themselves do not indicate any date in them. In terms of the vocabulary use, these inscriptions are somewhat different from the inscriptions erected by the rulers of the 2nd Turkish Khanate and the

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi / Minzu University of China.

Uighur Khanate, located in Mongolia. In this article, single examples of words have been touched upon, and after determining if the words are present in other runic texts, whether or not the word in question was present in post-runic text was questioned. Etymological studies with regards to the analyzed words are also within the scope of this article. Some conclusions, too, have been derived. Also, an effort has been made to come to the conclusion that words which are not witnessed in other runic texts are of dialectic origin, and peculiar to a local area.

Key words: *Yenisei Inscriptions, Hapax legomena, Old Turkic Inscriptions, Lexicology.*

Giriş

Yenisey yazıtları, Moğolistan'ın kuzeyinde, Yenisey Irmağı boyunca, hangi boylarca dikildiği çok belli olmamakla birlikte daha çok Kırgızlar, Azlar veya Çikler tarafından dikildiği sanılan yazıtlardır. Bu yazıtlardan Uybat III (E 32) yazıtı ilk bulunan yazıt olduğu hâlde N. Yadrntsev tarafından 1889 yılında II. Türk Kağanlığı'nın tahtında oturan Bilge Kağan ve kardeşi Köl Tegin adına dikilen iki büyük yazıt bulununcaya kadar bu yazıtların kimlere ait olduğu ve alfabenin niteliği hakkında pek bir şey bilinmiyordu. V. Thomsen'in bu alfabadeki harfleri çözmesinden sonra çalışmalar daha çok Moğolistan bölgesi yazıtları üzerinde yoğunlaşmakla birlikte bu yazıtları da okuma girişimleri olmuştur. Bu anlamda özellikle W. Radloff, H. N. Orkun, S. Ye. Malov'un adını anmak gerekir.

Yenisey yazıtlarında bazı harfler Moğolistan'daki kağanlık yazıtlarından ya şekil itibarıyla farklıdır ya da başka sesleri karşılamaktadır. Yenisey yazıtları söz varlığı açısından temelde özellikle Moğolistan'da bulunan ve II. Türk Kağanlığı ve Uygur Kağanlığı tarafından dikilen yazıtlardan farklı değildir. Ancak Sayan–Altay bölgesi halklarının söz varlığında bulunan ancak diğer bölge yazıtlarında tanıklanmayan sözcükler de yok değildir. Bu yazıda Yenisey yazıtlarının söz varlığında tespit edilen ancak diğer runik metinlerde tespit edilmeyen sözcükler üzerinde durulacak, sonraki dönem metinlerinde olup olmadığına değinildikten sonra sözcükle ilgili etimoloji önerileri üzerinde durulacaktır. Böylece bu yazıtlardaki tek örnekler bir araya getirilmiş olacaktır.

Tespit edilen tek örnekler alfabe sırası ile verilecek olup bölü “/” işaretinin solundaki rakam yazıtın numarasını, sağındaki rakam ise satırı göstermektedir. Eğer sadece tek bir rakam varsa bu rakam yazıtın numarasıdır. Bu durumda yazıtın tek satırlı olduğu anlaşılmalıdır.

1. Yenisey Yazıtlarındaki Tek Örnekler

1.1. *begrek* ‘soylu, kudretli bey’. (E 5/3, E 98/1).

Barık I (E 5), 3: *begrekim e esizim e adrıldım* “Soylu beyimden, ne yazık ki, ayrıldım (öldüm).”

Uybat VI (E 98), 1: *er <b>uğun? kazgandıñız bökmed[iñi]z begrekim beg* “Asker(in) (büyük) sıkıntı(sı)yla kazandınız, doymadınız, soylu, kudretli bey.”

Barık I (E 5) yazıtının 3. satırı ile Uybat VI (E 98) yazıtının 2. satırında bulunan sözcük 2013 yılındaki çalışmamız da dâhil önceki naşirlerce genellikle *beg erkime*

biçiminde okunmuştu. M. Erdal cümlelerin ilk bölümünü iki sözcük değil de bir sözcük düşünerek *begrek* biçiminde okur (2002: 61). Bu sözcük başka yazıtlarda tanıklanmamıştır. Ancak Hangiday yazıtının 3. satırında geçtiği düşünülebilir ve satır şu şekilde okunup anlamlandırılabilir: *begr<ek> teŋrikenim* “soylu, kudretli azizim!” Bu satır yazıt üzerinde çalışanlarca *beg er* okunmuştur: Örneğin Barutçu Özönder *beg er* okur ve notlarında bu okuyuş için diğer yazıtlardaki benzer kuruluşlardan tanıklar gösterir (2000: 125). Yazıtın son yayınlarından olan ve İ. Kormuşin ve Ts. Battulga tarafından yayımlanan makalede *begir* okunmuş ve kişi adı olarak değerlendirilmiştir (2009: 10–12). Yenisey yazıtlarındaki bu iki örnekten hareket edildiğinde sözcük Hangiday yazıtındaki örnek *beg er* veya *begir* değil *k* sesi unutulmuş *begrek* olduğu düşünülebilir. Bu durumda *begrek* sözcük 3 yazıtta tanıklanmış olmaktadır.

G. Clauson *+rAk* ekinin comparative eki olduğunu belirtip yalnızca Uygur döneminden örnekler verir ve sözcüğü “superior, more than an (ordinary) *beg*” olarak anlamlandırır (ED 328b). E. Pulleyblank ise Erdal’ın makalesine gelinceye değin runik metinlerde bilinmeyen *begrek* sözcüğü için ilginç bir tespit yaparak Tuoba, Ruanruan ve Tuyü hun’larda, Çin. Ta tientzu ‘göğün büyük oğlu’ karşılığında kullanılan Hou–lou po–le unvanının Hou–lou bölümünün Tü. *ulug*, po–le bölümünün ise *begrek* ‘lord’ olabileceğini söyler (1990: 25). Ayrıca J. Hamilton Staël–Holstein metninin Hotence bölümünün 2. dokümanında geçen *hä:nä bihä:rakä nāma kamtha* “la ville du nom de Xan Bägräk” cümlesindeki *bihä:rakä* sözcüğünün Tü. *bägräk* olduğunu söyler. Çünkü Hotencedeki *h* sesinin Türkçe *g* sesine karşılık geldiğini ve bu nedenle Hotence biçimin *beğarakä* olması gerektiğini belirtir (1958: 149).

1.2. boto ‘deve yavrusu’. (E 28/6).

Altın Köl I (E 28), 6: *botomuz umay begimiz biz uya alp er özin alı²ı kılmadıŋ* “Deve yavrularımız, Umay (ve) beyimiz, güçlü, kahraman askerin kendisini yakalatamadın.”

Sözcüğü Radloff, Orkun ve Malov *bu atımız*, Klyaştorımy (*bu?*) *atımız*, Kormuşin *ukımız* okur. T. Tekin önceki okuyuşlardan farklı olarak *botomuz* ‘our camel colt’ (1997: 211–212, 217), Erdal ise *takımız* ‘unsere Trauer’ biçiminde okuyup anlamlandırır (2002: 69). Sözcük başka runik metinlerde tespit edilmemiş olup yalnızca Irk Bitig’in 5. ırkında *botola-* ‘(deve) yavrulamak’ fiili tanıklanmıştır (Yıldırım 2013: 364).

Clauson *botu: (?poto)* biçiminde verip Mo. *botoğan* ile karşılaştırır. Kâş. *botu:*, sonraki dönemlerde *bota* olarak tespit edilmiştir (ED 299a–b). Sözcük sonundaki ünlü benzer sözcüklerde de bulunmakta olup *ordo*, *orto*, *töpö* gibi örneklerde söz sonu yuvarlak ünlüler Türkiye Türkçesinde düzleşerek *a* veya *e* seslerine dönüşmüştür. Böylece sözcüğün *boto* yani sözcük sonunun geniş yuvarlak ünlülü olduğunu düşünmek mümkündür. Zaten Mo. biçim de bunu desteklemektedir. Türkiye Türkçesinin ağızlarında kullanılan *potuk* biçimi de *boto* sözcüğünün

küçültme eki *+k* almış biçiminden başka bir şey değildir. Ayrıca Anadolu ağzlarında kullanılan *potak* için orta Tü. dönemi *bota* biçimine *+k* küçültme ekinin eklendiği söylenebilir. Ayrıca krş. (TDES 339). Anadolu ağzlarında türlü biçimler için bk. (DS IX, 3474). Öteki Türk dillerindeki biçimlerle *botalak* sözcüğü için bk. (TMEN II, No. 777–778). Ayrıca krş. (VEWT 82), (Gabain 1988: 269), (Seydakmatov 1988: 62–639), (Hauenschild 2003: 64–65), (Kaçalın 2010: 353–354).

1.3. bugu ‘geyik’ (E 98/6).

Uybat VI (E 98), 6: *kök böri kar<a> as bugu ölürtüm* “boz kurt, kara kakım (ve) geyik öldürdüm”

Yenisey yazıtlarını yayımladığımız kitabımızda ‘Sibirya panteri’ anlamını vermiştik (Aydın 2013: 188). Ancak verdiğimiz bu anlamı hata kabul edip sözcüğü ‘geyik’ olarak düzeltiyoruz. Sözcük runik dönemde yalnızca bu yazıtta tanıklanmıştır. Türkçenin sonraki dönemlerinde kullanılmış bir sözcüktür. B. Laufer, Tib. *bu–gu* sözcüğünü Tü. ödünçleme sayar ve sözcüğün Mo. *bugu*, Manç. *puku* olduğunu belirtir ve hayvanın Latince adı *Cervus eustephanus* olarak verir (1916: 496). Ayrıca krş. (Vámbéry 1862: 37), (Kormuşin 1997: 122, 286), (Aksan 2000: 66), (Kaçalın 2010: 366).

1.4. **çök** ‘şaman ayin veya dualarında “amin!” benzeri bir söz.’ (E 36/2, E 116, Adrianov/2).

Tuba II (E 36), 2: *teyrim çök bizke* “(Ey) Tanrım! Amin! Bize”.

Tepsey VI (E 116): *tebsey keçigin el(?)ç<i> erele? teyrim e çök e yerim* “Tebsey Geçidi ile Elçi? Erele? (ebedî) göğüm! Amin! Yerim.”

Adrianov, 2: *berk <...> berkim e ata beniñ tagım a idok beniñ yalım kayam teyrikenim çök* “Sarp <...> (Ey) yalçın kayam, babam, dağım, kutlum, yalçın (sarp) kayam! Azizim, amin!”

Üç Yenisey yazıtından tanıklanan sözcüğün hangi anlamda olduğu veya farklı şekillerde okunup okunamayacağı tartışmalıdır. Radloff *çök* ‘gnädig (?)’, Orkun *çök* ‘Çök’ (1940: 170) sözlükte ise ‘Tanrıya karşı yapılan bir hitab’ anlamını verir (1941: 38), Malov *öçük* ‘moye (bojestvo)’, Klyaştorıny *öçük* ‘krişa (zatsita) (dlya nas)’ (1976a: 69), Vasilyev *çw̄k*, Kızlasov *çök* ‘snizoydi’, Barutçu Özönder *çök* ‘yardım et!’ (1998: 177), Erdal ise *çök* ‘ich bringe dir mein Opfer dar (?)’ (1998: 89) okuyup anlamlandırır. Bizce sözcük Şamanist bir nidadır: Alt. *çok* ‘(putlara kurban verme sırasındaki haykırış) *çok! silerge küçtü şaytan* ‘al sana, güçlü şeytan!’ (Baskakov – Toşçakova 1999: 76). Şamanist ayinlerde nidanın kullanımına ait örnekler için bk. (Anohin 1924: 28), (Anohin 1987: 430).

1.5. elik ‘geyik’. (E 48/4, E 48/4).

Abakan (E 48), 4: *iç yèr eliki artzun atçı alp totok yok* “İç yer geyiği artsın! Atçı Alp Totok (artık) yok.”

elik sözcüğü Moğolistan'daki yazıtlarda tanıklanmamıştır. Dağlık Altay yazıtlarından Biçiktu–Boom IV (A 54) yazıtında tanıklanmıştır ancak çok net değildir: ç. *ben <...> elik az keşdim?* “<...> ben <...> geyik az?”. Yazıt Tıbıkova–Nevskaya–Erdal'da da aynı olup *elik* sözcüğü için ‘диких коз (косуль, серн)’ anlamı verilmiştir. (http://www.altay.uni-frankfurt.de/A54/A54_T.HTM). Sözcük, yazıt üzerinde çalışanlarca farklı biçimlerde okunmuş ve anlamlandırılmıştır: Malov 1952: *ilki* ‘vnutrenney zemli’ (s. 94–95), Vasilyev 1983: *l²k²i* (s. 32), Barutçu Özönder 1998: *älki* ‘halkı’ (s. 179), Kormuşin 2008: *äliki* ‘kosuli’ (s. 139–140).

Sözcük Uygur metinlerinde tanıklanmamış olup Irk Bitig'in 63. ırkında ve Kutadgu Bilig'in 79. beytinde bir kez geçmiştir (Yıldırım 2013: 377), (Arat 1979: 146). Kıpçak sahası metinlerinden Kitabü'l-İdrâk'te de tanıklanmıştır (Toparlı vd. 2003: 72). Clauson ‘roe–buck’ (ED 142a), Räsänen ise ‘wildziege’ anlamını vermiştir (VEWT 40). Bu hayvan adı Pallas'ın verdiği Zoographia'da *Ehlyk*, Pekarskiy'de ise *älik* olarak geçer. Hayvan adının Latince adı Pallas'ça *Cervus Capreolus* olarak verilmişse de L. Károlyy bunu *Capreolus capreolus* olarak düzeltmiştir (2008: 311). Ancak bu hayvanın, anavatanı daha çok Sibiry bozkırları, İngilizce adı “Siberian roe deer” olarak bilinen *Capreolus pygargus* olması daha uygun görünmektedir. krş. http://en.wikipedia.org/wiki/Siberian_roe_deer.

1.6. eşin– ‘(at) eşkin sürmek’. (E 41/4).

Hemçik–Çırgakı (E 41), 4: *asnuqi atlarım eşintim* “Önceki atlarımı koşturdum.”

Bu fiilin tabanının *eş–* olması gerekir. Clauson üç farklı *eş–* fiili verir (ED 255b–256a). Irk Bitig'in 2. ırkındaki *yarın kiçä aşür män* (Tekin 2003: 236) cümlesindeki *eş–* fiili ile aynı olması gerekir. Clauson da fiil için Irk Bitig'deki örneği verir (ED 255b). Kâşgarlı'daki *atlıg eşdi* “atlı (atını) eşkin sürdü” (ED 255b), (Dankoff – Kelly 1985: 27), (DTS 185) örneğinde de görülen *eş–* fiili bu durumda ilk olarak Hemçik–Çırgakı yazıtında tanıklanmış olmaktadır. *eşin–* gövdesinin kök biçimi olan *eş–* fiilinin Kâşgarlı'dan sonraki dönemlerde de tanıklandığı görülmektedir. Krş. (ED 255b). *eş–* ve *eşin–* biçimleri için ayrıca krş. (Tekin 2003: 243). *eş–* fiil tabanından yapılan *eşkin* için bk. (TDES 140). Ayrıca krş. (Tietze 2002: 679).

1.7. ezençü ‘ızdırıp, acı’ (E 28/6).

Altın–Köl I (E 28), 6: *özlük at özin üç erig almadıñ yı²a ezençüm e küzençüm e adrılma seçlinme ögürdüm* “Has atların kendilerini (ve) üç askeri almadın, ne acı! ızdırabım ve koruyucum, ayrılmayın, neşem, hayat kaynağım!”

Sözcüğü Radloff ve Malov *üzänçümä*, Orkun *ezinççüme*, Klyaştorını *ezünçüm a*, Mori *ezünçüm a*, Tekin *ezänçüm e*, Kormuşin ise *äzinçüm–ä* biçiminde okumuştur. Tekin yazıtla ilgili makalesinde hem bu hem de *küzenç* sözcüğü için uzun açıklamalar yapar ve Hak. *izä–* ‘to destroy, demolish’ biçiminden hareket ederek sözcüğün fiil tabanını **ezä–* olarak tasarlar ve bu fiilden yapılan *izäg*, *izäl–* ve *izälig* örneklerini tanık gösterir (1997: 220). Tekin ayrıca Clauson'da yer alan *yezä–* ‘to patrol, go on sentry, watch, guard’ fiilinin de başında initial /y/ bulunan

**ezä-* fiili olarak düşünür (1997: 220). Clauson da Kâşgarlı'da bulunan bu örnek için Hap. leg. der (ED 985a). Tekin ayrıca Kâşgarlı'da bulunan ve Clauson'ın *yéze:k* (ED 986b) olarak verdiği sözcüğü de bu fiilden sayar (1997: 220). Tekin *ezä-* fiilinin üzerindeki eki ise – (*X*)*nçU* olarak düşünür. M. Erdal bu ek için kimi örnekler verir. Örneğin *alkınçu, erinçü, inançu, ilinçü, kalınçu, üzlünçü* (OTWF 285–290).

Sözcük sonraki dönem metinlerinde tanıklanmadığı için Tekin'in sözün başında initial /y/ olduğu önerisi, fiilin anlamı göz önüne alındığında uygun görünmektedir. Ancak hem runik dönemde hem de Uygur döneminde tanıklanmadığına göre fiili tabanı da fiilden yapılan ad da tek örnek olarak kabul edilmelidir.

1.8. gaşga ‘alını akıtmalı (at)’. (E 41/11).

Hemçik–Çırgakı (E 41), 11: *gaşga tañım* “(Ey benim) alınları akıtmalı taylarım!”.

Satırdaki ilk sözcük olan *gaşga* Orkun, Malov ve Batmanov–Kunaa tarafından *agişga*, ikinci sözcüğü ise Orkun, Malov ve Batmanov–Kunaa *tonım*, Tekin ise *atanım* okur. Yazıtın 5. ve 11. satırlarında da geçen sözcük için Tekin Mo. *atan* ‘dişi deve’ anlamını verir (1999: 10, 13). Runik metinlerde tanıklanmayan *kaşga* sözcüğünün bu örnekte *g* ile yazılması ilginçtir. Bu yazıtta söz başında *g* ile yazılmış dört örnek daha vardır: *gün, gemçig, gerçin, geyik*. Tekin'e göre yazıcının diyalektinde hem ön hem de art *k* sesinin ötümlüleşmeye başladığını gösteriyor olmalıdır (1999: 13). Sözcüğün Kâşgarlı'dan itibaren sonraki dönemlerde kullanıldığı bilinmektedir (ED 671b–672a).

1.9. ingen ‘dişi deve’ (E 28/3).

Altın–Köl I (E 28), 3: *iniñizke eçiñizke ingen yüki éld<e> tüşürtünüz* “Kardeşlerinize, ağabeylerinize, dişi devenin (sırtındaki) yükü (?) yurda getirdiniz.”

Sözcük İrk Bitig dışındaki runik metinlerde bir kez tanıklanmıştır. İrk Bitig'de ise 5. ırkta bir kez tanıklanmıştır (Yıldırım 2013: 364). Sonraki dönem metinlerinde çok kullanılmış bir sözcüktür (ED 184a). Ayrıca krş. (Tekin 1997: 214), (Hauenschild 2003: 94).

1.10. irbiş ‘Sibirya leoparı’ (E 123).

Tepsey VIII (E 123): *g? ay külüg az a irbiş e* “(adım) Ay Külüg. Kakım ve Sibirya leoparı”.

Yenisey yazıtlarında bir kez tespit edilen sözcük Moğolistan yazıtlarından Teht yazıtında da tespit edilmiştir: *irbiç e? érip s²ançıntu (sançdı?)* “Sibirya leoparı (na?) erişti (ve) mızrakladı.”. Teht yazıtını yayımlayanlardan Battulga vd. yazıtın ilk sözcüğünü *irbiçä* okuyup ‘Snow leopard’ biçiminde anlamlandırır (Battulga vd. 2006: 7). Eğer harf yanlış teşhis edilmediyse *irbiş* sözcüğünün Teht yazıtında *ş/ç* değişimi ile *irbiç* biçiminde ilk kez görmekteyiz. *irbiş* ve *irbiç* sözcükleri böylelikle runik metinlerde iki kez tespit edilmiş olmaktadır. O. F. Sertkaya ve S. Harcavbay, Hoyto–Tamır metinlerinden 5. yazıtın ilk satırında *ibris* sözcüğünün bulunduğunu

düşünmektedir (2001: 324) ancak ön ünlülü *b* ve *r* sesleri olsa da sözcük sonundaki *s* art ünlülüdür, bu nedenle sözcük pekâlâ *bars* da okunabilir.

Clauson sözcüğü *irbiş* alır ve Moğolcadan ödünçleme olarak düşünür (ED 199a). DTS, Uigurica IV'te *irbiç* olduğundan hareket ederek hem *irbiç* hem de *irbiz*'i madde başı olarak alıp birbirine gönderme yapar (DTS 211). Räsänen Uyg. *irbiz* ve *irbiç* örneklerini aldıktan sonra Fin. *ilves* 'Luchs' ile karşılaştırır (VEWT 173). M. Ölmez de Uygurca bir Ezop parçasında .../ *biş öçüg kädmiş a / / / / /* cümlede *käd-* fiilinden ve *öçüg* sözcüğünün bir tür giysi adı olmasından hareket ederek sonu *biş* ile biten sözcüğü *irbiş* olarak okur. Ölmez ayrıca Clauson ve DTS'nin sözcük sonunun *ç*, *s*, *ş*, veya *z* olmasında kararsız olduklarını ancak Uygurca metinlerden anlaşıldığına göre sözcük sonunun *ş* olması gerektiğini belirtir (1992: 48, not 8).

1.11. kökmek 'Sibirya leoparı?' (E 11/10).

Begre (E 11), 10: *yėti böri ölürdüm e barsıg kökmekig ölümedim e* "Yedi kurt öldürdüm, pars ve Sibirya leoparı öldürmedim."

Runik metinlerde bir kez tanımlanan sözcük Clauson'da 'leopard' olarak anlamlandırılmıştır. Ancak Clauson maddenin başında Malov'un Sarıg Yugurcada *kegmek*, *kökmek* 'a kind of deer' ve *kegmik* 'A kind of stag the size of a female donkey' açıklamasına yer vermiş, ardından Begre yazıtındaki örneği vermekle yetinmiştir (ED 711b). DTS'de 'лань' anlamı verilip soru işareti konmuştur (DTS 313).

1.12. küzençü koruyucu. (E 28/6).

Altın-Köl I (E 28), 6: *özlük at özin üç erig almadıñ yı²a ezençüm e küzençüm e adrıma seçlinme ögürdüm* "Has atların kendilerini (ve) üç askeri almadın, ne acı! İzdırabım ve koruyucum, ayrılmayın, neşem, hayat kaynağım!"

Sözcüğü Radloff *küzänçümä*, Orkun ve Malov *közünçümä*, Klyastornıy *közünçüm a*, Mori *közünçüm a*, Tekin *küzänçüm ä*, Kormuşın *közünçim-ä* biçiminde okumuştur. Tekin *ezençü* sözcüğünü açıklarken sonunda *küzençü* için de bazı öneriler getirir. *küzünçü* de okumanın mümkün olduğunu belirten Tekin sözcüğün fiil tabanını **küzä-* düşünür ve Kırg. *küzö-* fiili ile karşılaştırır (1997: 221). Bu sözcüğü de tek örnek olarak düşünmek mümkündür.

1.13. ogadma- 'elde edememek, imkân bulamamak'. (E 51/2), (E 70/3).

Tuva D (E 51), 2: *elim kanım a esizim e er erdemi tokuz ogadmadım a yerim esiz e* "Yurdum(dan), hanımdan (ayrıldım), ne yazık! Erkeklik kahramanlığımı dokuz (kez) elde edemedim (imkân bulamadım), toprağıma (yurduma), ne yazık!"

Elegest IV (E 70), 3: *er [erdemim]?l¹? ogadmadım tokuz <...>* "Erkeklik kahramanlığımı? elde edemedim? Dokuz <...>"

Tuva D (E 51) yazıtının 2. satırı ile Elegest IV (E 70) yazıtının 3. satırında tanımlanan bu fiil yazıtlar üzerinde çalışanlarca farklı biçimlerde okunmuştur. Malov

ogdamdamı (adırıldım?) ‘devyat’ moix mest raneniy ot strel’ (1952: 100), okur ve anlamlandırır, sözlükte herhangi bir anlam vermez (1952: 108), Barutçu Özönder *ogdam{d’}ıma (?)* ‘(dokuz) ok menzillik (?)’ (1998: 179), Kormuşin ise *ogdamdama* ‘ogdamdamov’ okur ve anlamlandırır, ayrıca sözcüğü etnonim olarak düşünür (2008: 143). Erdal ise sorunlu sözcüğü *ogadmadım a* biçiminde okur ve ‘ich hatte keine Gelegenheit!’ biçiminde anlamlandırır (2002: 65). Erdal burayı daha önce ‘I did not fall behind’ biçiminde anlamlandırmıştı (OTWF 489). Kormuşin *dokuz ogdamdam* okuduğu ibare hakkında daha önce ileri sürülen görüşleri verdikten sonra, *dokuz oğuz* örneğinde olduğu gibi bilinmeyen bir halkı anlatmak için kullanılmış olduğuna hükmedip sözcüğün Türkçeye benzememesinden dolayı bu halkın Türk olmadığını düşünür (2001: 260–261). Biz 2013 yılında yayımlanan *Yenisey Yazıtları* adlı çalışmamızda Elegest IV (E 70) yazıtının 3. satırındaki yeri *ulugadmadım* biçiminde okumuştuk (2013: 157–158). Satırın anlam bütünlüğünü göz önüne alarak şimdi bu yerin de *ogadmadım* okunması gerektiğini düşünmekteyiz.

1.14. *ögürdü (ögirdü?)* ‘neşe, hayat kaynağı’. (E 28/6).

Altın–Köl I (E 28), 6: *özlük at özin üç erig almadıñ yıṛa ezençüm e küzençüm e adırılma seçlinme ögürdüm* “Has atların kendilerini (ve) üç askeri almadın, ne acı! İzdırabım ve koruyucum, ayrılmayın, neşem, hayat kaynağım!”

Sözcüğü Radloff *iyu ärdämim*, Orkun *iyü erdemim*, Malov *iyü(?) ärdämim*, Klyaşorniy *ögürdim[iz]*, Mori *iyu ärdämim*, Tekin *ögürdim*, Kormuşin *iyürdim män* biçiminde okumuştur. Tekin *ögür–* ‘to be joyful, rejoice’ fiilinden alarak *ögürdi* veya *ögürdü* sözcüğüne ‘joy’ anlamını verir (1997: 222). –*dU* eki için krş. (OTWF 332–333). Tekin’in *ögür–* olarak verdiği fiil Clauson’da *ögir–* biçimindedir (ED 113b–114a). *ögir–* fiili BK D 2 ve BK D 41’de geçer. BK D 2’de *g²r²p* biçiminde, BK D 41’de ise *wğ* harflerinden sonrası siliktir (Aydın 2012: 78, 95). İrk Bitig’in 15, 29, 30, 31, 34, 35, 42, 49, 63. ırklarında *ögir–* biçiminde tespit edilmiştir (Yıldırım 2013: 366, 369, 370, 372, 373, 377). Uygur döneminde de *ögir–* biçimindedir (ED 114a). Altın–Köl I (E 28) yazıtının 6. satırının sonunda bulunan sözcükteki ünlü *ü* olarak tespit edilmiştir belki de harf *ü* değil *i*’dir veya yazıcı tarafından yanlış hâkkedilmiştir. Çünkü fiil *ögür–* değil *ögir–* olmalıdır.

1.15. *say* ‘çakıl taşı’. (E 41/5).

Hemçik–Çırgakı (E 41), 5: *say t’eg sarig altunum* “Çakıl taşı kadar çok sarı altınlarım”

Tekin yazıtın yayımında hem tarihî dönemden hem de çağdaş Türk dillerinden Tuv. ve Hak. *say* ‘çakıl taşı’ örneklerini vererek *say* sözcüğünün ‘çakıl taşı’ anlamında olduğunu belirtir (1999: 9). Clauson sözcüğün temel anlamının ‘an area (level) ground covered with stones; stony desert’ geniş anlamının ise ‘a dry stony riverbed; a river or stream with intermittent flow of water; a shoal or shallow, in a river or the sea’ olduğunu belirtip Kutadgu Bilig ve Kâşgarlı’daki örnekleri verir (ED 858a–b).

1.16. seçlin- seçilip ayrılmak. (E 43/2).

seçlinme- seçilip ayrılmamak. (E 28/6).

Kızıl-Çıraa I (E 43), 2: *adrıltım seçlintim yıta buı a* “(Sizlerden) ayrıldım, ayrıldım eyvah! Ne sıkıntı!”

Altın-Köl I (E 28); 6: Altın-Köl I (E 28), 6: *ezençüm e küzençüm e adrılma seçlinme ögürdüm* “İzdirabım ve koruyucum, ayrılmayın, neşem, hayat kaynağım!”

Tekin Altın-Köl I yazıtının yayımında *säçlinmä* için ‘do not be parted!’ anlamını verir. Tekin Kızıl Çıraa I yazıtındaki örneği de vererek fiilin *säç-* olduğunu ve *adır-* fiili ile birlikte kullanıldığını belirtir (1997: 221). Her iki örneğin Clauson’da bulunmamasının nedeni her iki yazıttaki örneğin Malov’ca tam olarak okunamamasıdır. Çünkü Malov Altın-Köl I yazıtındaki *seçlinme-* fiilini *iç älinmü (?)* (1952: 53), Kızıl-Çıraa I yazıtındaki *seçlin-* fiilini ise *iç çln äşim* (1952: 79) biçiminde okumuştur. Bu nedenle Yenisey yazıtlarında Malov’un yayımını takip eden Clauson’da hem *seç-* hem de *seçil-* maddelerinde bu örnek bulunmaz (ED 794b-795a, 797b).

1.17. teı ‘sayı’. (E 26/8).

Oçurı (E 26), 8: *[yagıka] tegmiş sü teıi yéti bıı oılan erti* “<...> (Düşmana) hücum etmiş askerlerin sayısı yedi bin erkek idi.”

Sözcüğe yazıt üzerinde çalışanlarca genellikle ‘sayı’ anlamı verilmiştir, çünkü bu anlam cümlenin gelişine de uygundur (Radloff 1895: 330), (Orkun 1940: 134), (Malov 1952: 49), (Tekin 2003: 254), (Kormuşın 2008: 18), (Şirin User 2009: 168). G. Doerfer sözcüğün ihtiyatla Çince *däı* olabileceğini söyledikten sonra sözcüğün Mo. ve Evenki diline de Türkçeden geçtiğini, ancak sözcüğün geri ödünleme yoluyla Farsçadan alındığını belirtir (TMEN II, No. 941). Clauson sözcüğün temel anlamının ‘equal’ olduğunu belirtip yazıttaki cümlenin İngilizcesini verirken *teı* sözcüğünü ‘equal’ ile karşılar (ED 511a-b). Tekin sözcüğün Çince olduğunu düşünür (2003: 254). Yazıtın son naşirlerinden olan H. Şirin User *teı* sözcüğünün ‘denk, eşit, muadil; karşılık’ anlamından ‘sayı’ anlamına geliştiğini belirtir (2009: 169). Runik metinlerde yalnızca bu yazıtta tanıklandığı için tek örnek sayılabilir.

1.18. tezig ‘hızlı koşan’. (E 44/2).

Kızıl-Çıraa II (E 44), 2: *ka[dır ya]gıda yagıçı ben tezig këyıkde alp ben* “Güçlü düşmana (karşı) savaşçıyım. Hızlı koşan yaban hayvanına (karşı) yiğidim.”

Sözcük runik metinlerde bir kez tanıklanmıştır. Ancak sözcüğün tabanı olan *tez-* fiili Yenisey yazıtlarında bulunmamakta ancak Moğolistan bölgesi yazıtlarında çok örneği bulunmaktadır. Ayrıca Dağlık Altay yazıtlarından olan Mendur-Sokkon I-2 (A 7) yazıtının ilk satırındaki *teıid¹ti* çekimli fiili de başka metinlerde görülmeyen bir biçimdir. Krş. (Tıbkova – Nevskaya – Erdal 2012: 131-132).

Clauson sözcüğü *tez-* fiilinden alarak sonraki dönemlerden Kutadgu Bilig ve Kâşgarlı’daki örnekleri verir (ED 574a). DTS’nin Kâşgarlı’daki *tezig kişi* örneğini

Kızıl-Çıraa II yazıtının 2. satırı ile Kutadgu Bilig'deki örnekten farklı düşünerek ayrı bir maddede alması ve buradaki *tezig* sözcüğüne 'смятение' anlamını vermesi ilginçtir (DTS 558).

1.19. tokıŝ 'savaş'. (E 49/3).

Bay-Bulun II (E 49), 3: *er erdemim eki elig tokıŝım yag<ı>da otuz erig ölürdüm esni* "Erkeklik kahramanlığım (için) kırk iki savaş (yaptım). (Bu savaşlarda) düşmandan otuz askeri öldürdüm. Ne acı!"

Bilindiği gibi *tokı-* fiilinin runik metinlerde iki anlamı vardır: 1. (yazıt) vurmak. 2. dövme, (savaşta) bozguna uğratmak. Bu fiil her iki anlamıyla özellikle Moğolistan yazıtlarında çokça kullanılmıştır. 'savaş' anlamında ise Moğolistan'daki büyük kağanlık yazıtlarında *süñüş* sözcüğünün kullanıldığı görülmektedir. Bunun dışında Ongi yazıtının 10. satırında (Aydın 2012: 131) ve kesin olmamakla birlikte Ortaa-Tey (E 99) (Aydın 2013: 189) yazıtında *uruŝ* sözcüğü tespit edilmiştir. Bütün bunların dışında 'savaş' anlamındaki *tokıŝ* sözcüğü bir kez Bay-Bulun II (E 49) yazıtının 3. satırında geçmiştir. Sözcükte, farklı ses değerleri verilen bir ligatür bulunduğu için türlü biçimlerde okunmuştur: Malov, Batmanov *tokum*, Vasilyev *t'ukm*, Tuna *tuuŝum*, Tekin *tokıŝım*, Kormuşın *tusum*. Tekin'in de belirttiği gibi (2000: 85) yazıtın 4. satırında da bulunan ligatüre *kıŝ* ses değeri verildiğinde *arkkıŝ* sözcüğü ortaya çıkmakta, bundan hareketle 3. satırdaki sözcük ise *tokıŝ* okunabilmektedir. Ancak yukarıda da söylendiği gibi sözcük tek örnektir.

Kâşgarlı'da tespit edilen sözcük sonraki dönemlerde de kullanılmıştır, sonraki dönemlerde sözcüğünün ünlüsünün uyuma girerek *tokuş* olduğu görülmektedir (ED 474a).

1.20. tul 'dul'. (E 45/6).

Köjeelig-Hovu (E 45), 6: *kuyda kuñcuyum tul yıta esizim* "Obada eşim dul (kaldı). Eyvah! Ne yazık!"

Sözcük runik metinlerde bu yazıttan başka Talas 1 yazıtının 2. satırında (Alimov 2013: 284), Talas 3 yazıtının 4. satırında (Alimov 2013: 287), Talas 13 yazıtının 2. satırında (Alimov 2013: 297) tanıklanmıştır. Sonraki dönemlerde çok sık kullanılan bir sözcüktür. krş. (ED 490).

1.21. turña 'turna'. (E 48/5).

Abakan (E 48), 5: *tugdı tu<r>ñaŝ artzun* "Doğan turmanız çoğalsın."

Sözcüğü Malov *turzun*, Vasilyev *t'ur'yzyŝ*, Kormuşın *turñaŝı* biçiminde okumuşlardır. Doerfer en eski örneği Irk Bitig'de gösterir ve sonraki dönemlerde *turna* ve *turya* biçiminde geliştiğine dair örnekler verir. Doerfer kesin olmamakla birlikte ve sözcüğün onomapoetik bir sözcük olasılığını da göz önüne alarak Ural dillerinden veya Mo. bir biçim olabileceğini belirtir (TMEN III, No. 1181). Clauson da en eski olarak Irk Bitig'deki örneği verir (ED 551b). Sözcük Irk Bitig'in 61. ırkında bir kez tanıklanmıştır (Yıldırım 2013: 376). Irk Bitig'deki bu örneği Orkun tuhaf bir biçimde *turayaya* (1938: 89), Malov ise *turuñaŝaya* okumuştur (1951: 84).

Tekin ise Abakan yazıtındaki örneği *turña*, Irk Bitig'dekini ise *turña* biçiminde okumuştur (2003: 255). Böylelikle sözcüğün en eski örneğinin Abakan yazıtındaki *turña* olduğu görülmektedir.

Sonuç

Yukarıdaki bölümde 21 sözcüğün tek örnek olduğu tespit edilmiştir. Bundan başka birkaç sözcük daha vardır ancak bunların okunmasında çeşitli sorunlar bulunmaktadır bu nedenle makaleye dâhil edilmemiştir. Yenisey yazıtlarını yazan ve diken Türk dilli Sayan–Altay halklarının söz varlığında Moğolistan'daki büyük kağanlık yazıtlarında bile bulunmayan sözcükleri barındırıyor olması önemlidir.

3. Kısaltmalar ve Kaynaklar

- AKSAN, Doğan (2000), *En Eski Türkçenin İzlerinde, Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlatığı Gerçekler*, İstanbul: Simurg.
- ALİMOV, Rysbek (2013), “Kırgızistan Yazıtları”, *Yenisey–Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig* (Hzl.: Erhan Aydın ve Rysbek Alimov ve Fikret Yıldırım), Ankara: BilgeSu, 279–337.
- ANOHİN, A. V. (1924), *Materiali po Shamanstvu u Altaitsev*, Sobranie vo vremya puteşestviy po Altayu 1910–12 gg. po poruçeniyu Russkogo Komiteta dlya izuçeniyu Sredney i Vostoçnoy Azii. Leningrad.
- ....., (1987), “Altay Şamanlığına Ait Maddeler”, (Çeviren: Abdülkadir İnan), *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 403–453.
- ARAT, R. Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig. III İndeks*, (Hzl.: Kemal Eraslan ve Osman F. Sertkaya ve Nuri Yüce), İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- AYDIN, Erhan (2012), *Orhon Yazıtları, Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*, Konya: Kömen.
- ....., (2013), “Yenisey Yazıtları”, *Yenisey–Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig* (Hzl.: Erhan Aydın ve Rysbek Alimov ve Fikret Yıldırım). Ankara: BilgeSu, 15–277.
- BARUTÇU ÖZÖNDER, F. Sema (1998), “Yenisey Kitabeleri ve Yer Sular”, *Journal of Turkish Studies* XXII, c. 2: 171–184.
- ....., (2000), “Eski Türk Çağı Kaya Yazıtları: I. Örük Yazıtı, II. Hangiday Yazıtı, III. Arhanan Yazıtı”, *Kök Araştırmalar* II/1: 121–134.
- BASKAKOV, N. A. ve T. M. TOŞÇAKOVA (1999), *Altayca–Türkçe Sözlük*, (Çeviren: Emine Gürsoy–Naskali ve Muvaffak Duranlı), Ankara: Türk Dil Kurumu.
- BATMANOV, İ. A. (1959), *Yazık Yeniseyskih pamyatnikov drevnetyurkskoy pis'mennosti*, Frunze: Akademiya Nauk Kirgizskoy SSR, Institut Yazıka i Literaturı.
- ..... ve A. Ç. KUNAA (1963), *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti Tuvı. I, II*. Kızıl.
- BATTULGA, Ts. ve Ts. TÖRBAT ve N. BAYARHÜÜ ve T. İDERHANGAY (2006), “Tehtiyın golin runi biçees”, *Acta Historica Mongolica* VII/1: 5–9.
- ....., ve İ. V. KORMUŞİN (2009), “O nominal'noy nadpisi na skale v Hangidae (Tsentral'naya Mongoliya)”, *Tyurkologičeskiy Sbornik* 2007–2008: 5–13.
- DANKOFF, Robert ve James KELLY (1985), *Compendium of the Turkic Dialects (Dīvān Luyāt at–Turk)*, Part III, Harvard: Harvard University.
- DS: Türk Dil Kurumu (1993). *Derleme Sözlüğü*, 2. bs. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- DTS: NADELYAYEV, V. M. ve D. M. NAŞİLOV ve E. R. TENİŞEV ve A. M. ŞÇERBAK (1969), *Drevnetyurkskiy Slovar'*, Leningrad: Nauka.

- ED: CLAUSON, Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Oxford University.
- ERDAL, Marcel (1998), “Eine unbekannte Jenissei-Inschrift aus der Adrianov-Kollektion”, *Bahşı Ögdisi*, (Festschrift für Klaus Röhrborn anlässlich seines 60. Geburtstag/60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı), (Edd.: Jens P. Laut ve Mehmet Ölmez), Freiburg-İstanbul: Simurg, 83-96.
- ..... (2002), “Anmerkungen zu den Jenissei-Inschriften”, *Splitter aus der Gegend von Turfan*, (Festschrift für Peter Zieme anlässlich seines 60. Geburtstags) (Edd.: Mehmet Ölmez ve S.-Ch. Raschmann), İstanbul, Berlin, 51-73.
- GABAIN, A. v. (1988), *Eski Türkçenin Grameri*, (Çeviren: Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu.
- HAMILTON, James (1958), “Autor du Manuscrit Staël-Holstein”, *T’oung pao* XLVI: 115-153.
- HAUENSCHILD, Ingeborg (2003), *Die Tierbezeichnungen bei Mahmud al-Kaschgari Eine Untersuchung aus sprach- und kulturhistorischer Sicht*, Wiesbaden: Harrassowitz: (Turcologica 53).
- KAÇALİN, Mustafa S. (2010), *Niyâzî, el-lugâtu’n-nevâ’iyye ve’l-istişhâdâtu’l-cagatâ’iyye, Nevâyi’nin Sözlere ve Çağatayca Tanıklar*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KÁROLY, László (2008), “Yakut Names for Animals in Pallas’s *Zoographia*”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* LXI/3: 295-323.
- KLYAŞTORNIY, S. G. (1976a), “Runičeskaya epigrafika Yujnoy Sibiri (Naskal’niye nadpisi Tepseya i Turana)”, *Sovjetskaya Tyurkologiya* 1976/1: 66-70.
- ..... (1976b), “Steli zolotogo ozera (k datirovke Yeniseyskih runičeskikh pamyatnikov)”, *Turcologica 1976* (K Semidesyatiletiju Akademika A. N. Kononova) (Edd.: S. G. Klyaştorniy ve Yu. A. Petrosyan ve E. R. Tenişev), Leningrad: Akademiya Nauk SSSR, 258-267.
- KORMUŞİN, İ. V. (1997), *Tyurkskiye Yeniseyskiye epitafii, teksti i issledovaniya*, Moskva: Nauka.
- ..... (2001), “Kuzey Tuva Ögök-Turan Vadisindeki Göktürk Anıtlarının Bazı Özellikleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yılığ-Belleten 2000*: 257-261.
- ..... (2008), *Tyurkskiye Yeniseyskiye epitafii, grammatika, tekstologiya*, Moskva: Nauka.
- LAUFER, Berthold (1916), “Loan-words in Tibetan”, *T’oung pao* XVII: 403-552.
- MALOV, S. Ye. (1951), *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis’mennosti, teksti i issledovaniya*, Moskva-Leningrad.
- ..... (1952), *Yeniseyskaya pis’mennost’ Tyurkov, teksti i perevodı*, Moskva-Leningrad.
- MORI, Masao (1986), “Arutun-Kyuru dai-ichi hibun kōshaku”, *Tōhō-gaku* LXXII: 1-17.
- ORKUN, H. Namık (1938), *Eski Türk Yazıtları II*, İstanbul: Türk Dil Kurumu.
- ..... (1940), *Eski Türk Yazıtları III*, İstanbul: Türk Dil Kurumu.
- ..... (1941), *Eski Türk Yazıtları IV*, İstanbul: Türk Dil Kurumu.
- OTWF: ERDAL, Marcel (1991), *Old Turkic word formation. A Functional Approach to the Lexicon I-II*, Wiesbaden: Harrassowitz.
- ÖLMEZ, Mehmet (1992), “Uygurca üçük ‘kürk’”, *Türk Dilleri Araştırmaları 1992*: 47-52.
- PULLEYBLANK, E. G. (1990), “The ‘High Carts’: A Turkish-Speaking People Before the Turks”, *Asia Major* (third series) III/1: 21-26.
- RADLOFF, Wilhelm (1895), *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*, St-Petersburg.
- SERTKAYA, Osman F. ve S. HARCAVBAY (2001), “Hoyto-Tamir (Moğolistan)’dan Yeni Yazıtlar (Ön Neşir)”, *Türk Dili Araştırmaları Yılığ-Belleten 2000*: 313-346.

YENİSEY YAZITLARINDAKİ TEK ÖRNEKLER

- SEYDAKMATOV, K. (1988), *Kırgız Tilinin Kısaça Etimolojik Sözdüğü*, Frunze: Kırgız SSR İlimler Akademiyası.
- ŞİRİN USER, Hatice (2009), “Hakasya Bulgusu Eski Bir Türk Mezar Taşı: Açurı (Oçurı, Ye 26) Yazıtı”, *Türkbiilg* XVII: 158–174.
- TEKİN, Talat (1997), “The first *Altunköl* Inscription”, *Turkic Languages* 1/2: 210–226.
- ....., (1999), “Hemçik–Çırgakı Yazıtı”, *Türk Dilleri Araştırmaları* IX: 5–15.
- ....., (2000), “İkinci Bay–bulun (= E 49) Yazıtı”, *Türk Dilleri Araştırmaları* X: 81–90.
- ....., (2003), *Orhon Türkçesi Grameri*, İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9.
- TIBIKOVA L. N. ve İ. A. NEVSKAYA ve Marcel ERDAL (2012), *Katalog Drevnetyurkskih Runičeskih Pamyatnikov*, Gorno–Altaysk: Gorno–Altaysk Gosudarstvennyy Universitet.
- TDES: EREN, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara.
- TMEN: DOERFER, Gerhard (1963–1975), *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, Band I–IV. Wiesbaden: Franz Steiner.
- TIETZE, Andreas (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, c. 1, İstanbul–Wien: Simurg.
- TOPARLI, Recep ve Hanifi VURAL ve Recep KARAATLI (2003), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TUNA, Osman N. (1994), “Eski Doğu Türk Yazısında Kullanılan Ligatürler ve Bunlarla İlgili Bâzi Meseleler Hakkında”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı–Belleten* 1990: 207–222.
- VÁMBÉRY, Á. (1862), *Abuska. Csagatajtörök Szógyűjtemény*, Budapest.
- VASÍLYEV, D. D. (1983), *Korpus Tyurkskih runičeskih pamyatnikov basseyna Yeniseya*, Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.
- VEWT: RÄSÄNEN, Martti (1969), *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki: Lexica Societatis Fenno–Ugricae.
- YILDIRIM, Fikret (2013), “Kâğıda Yazılı Runik Harfli Eski Türkçe Metinler”, *Yenisey–Kırgızistan Yazıtları ve İrk Bitig* (Hzl.: Erhan Aydın ve Rysbek Alimov ve Fikret Yıldırım), Ankara: BilgeSu, 339–494.
- http://www.altay.uni-frankfurt.de/A54/A54_T.HTM (Erişim: 11.10.2013).
- http://en.wikipedia.org/wiki/Siberian_roe_deer (Erişim: 11.10.2013).

